

ANTROPOLOGIJA POSTSOCIJALIZMA

Zbornik radova

**Uredio
Dr Vladimir Ribić**

**Beograd
2007**

Reč urednika

Ovaj zbornik je proizašao iz naučnog skupa *Tranzicija i postocijizam: antropološka istraživanja*, koji je održan 24. novembra 2007. godine, u organizaciji Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Sastoji se od dvanaest radova jedanaest autora iz bivše Jugoslavije, to jest, iz Srbije, Hrvatske, Slovenije i Makedonije. Učesnici su temu skupa shvatili vrlo široko, o čemu svedoči sadržaj zbornika. To je omogućilo ne samo da se prouči širok spektar društvenih fenomena, već i da se sagleda kako se, u društvenim uslovima postsocijalističke tranzicije, razvila antropologija u postjugoslovenskim državama. Čitaoci će moći da se uvere kako antropolozi pristupaju istraživanju dinamičnih fenomena, kakvi su karakteristični za periode radikalne društvene promene, i kako se, pri tome, koriste iskustvom antropologije, ali i drugih društvenih i humanističkih nauka.

Vladimir Ribić

Vladimir Ribić

Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Antropologija raspada Jugoslavije: o etničkom nacionalizmu*

Apatrakt: U osnovi građanskog rata i raspada Jugoslavije nalazi se sukob različitih etničkih nacionalizama, što je značajno uticalo na sadržaj mnogih antropoloških radova posvećenih društvenim fenomenima koji su se pojavili u kontekstu nestanka te multinacionalne države Južnih Slovena. Heuristički najplodniji postupak za antropološko proučavanje nacionalizma zasniva se na interpretaciji nacionalističkog idioma u kontekstu strukturalnih uslova na nacionalnom i globalnom nivou. U slučaju raspada Jugoslavije, višedecenijski proces decentralizacije te države, kao i kulminacija procesa denacionalizacije na globalnom nivou, uslovi su da partikularistički nacionalizmi nesrpskih naroda imaju prednost u sukobu sa integralističkim nacionalizmom koji su zastupali Srbi.

Ključne reči: raspad Jugoslavije, etnički nacionalizam, denacionalizacija, politički partikularizam, politički integralizam

---

* Tekst je rezultat rada na projektu Kulturni identiteti u procesima evropske integracije i regionalizacije (br. 147035), koji MNZŽS RS finansira u celosti.

Geopolitičke promene koje su nastale 1989. godine donele su nestanak četiri evropske države. Jedna od njih (Istočna Nemačka) se integrisala sa drugom (Zapadna Nemačka) u zajedničku nacionalnu državu, dok su se preostale tri (Sovjetski Savez, Čehoslovačka i Jugoslavija) dezintegrisale na više manjih etnonacionalnih država. U osnovi građanskog rata i raspada Jugoslavije nalazi se sukob različitih etničkih nacionalizama, što je značajno uticalo na sadržaj mnogih antropoloških radova posvećenih društvenim fenomenima koji su se pojavili u kontekstu nestanka te multinacionalne države Južnih Slovena.

Robert Hejden konstatuje da, u većem delu istočne Evrope, "ono što je nasledilo državni socijalizam nije bila ideja o demokratiji kao zajednici jednakih građana, već pre o stvaranju nacionalne države za lokalnu, etnički definisanu većinu". U takvoj konfiguraciji, pravo etnonacionalne većine na samoopredeljenje predstavlja opravdanje za postojanje države čija ustavna koncepcija obezbeđuje da etnički definisana nacija "dobija državu, teritoriju sa vladom". U tako definisanoj državi se ispoljava ustavni nacionalizam – politički koncept koji "predviđa vladavinu jedne vrste ljudi, koju ta vrsta ljudi sprovodi u ime iste vrste ljudi, čiji suverenitet mora biti zaštićen od svih drugih koji bi ga mogli narušiti, a naročito od onih koji su bili sugrađani u socijalističkoj državi".¹ Na osnovu toga, Hejden zaključuje:

Ustavni nacionalizam manifestuje pokušaj da se pomire dva protivurečna shvatanja suvereniteta: teritorijalno i (etno)nacionalno. Budući da su ustavi na koncu političke platforme izražene pravnim terminima, dok je politička suština ustavnog nacionalizma puni suverenitet dominantnog naroda, manjine u takvom sistemu pokazuju realizam kada

---

¹ Robert M. Hejden, Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba, Samizdat B92, Beograd 2003, 30-31.

pretpostavljaju da nema izgleda za primenu onih odredbi u kojima se tvrdi da će se prema njima postupati na ravnopravan način. Iz tog razloga čini se verovatnim da će režimi ustavnog nacionalizma, i pored toga što se pravdaju "pravom na samoopredeljenje" i što javno prihvataju demokratiju i ravnopravnost, otuđivati manjinske populacije i da neće donositi demokratiju ili slobodu, već građanski rat i iz njega proisteklu autoritarnu politiku – tragičnu sudbinu postsocijalističke Jugoslavije.²

Hemel uočava "samo tri rešenja za nedoslednosti stvorene definisanjem etnički heterogenih državnih zajednica u mono-etničkom smislu": pomeranje granica države, pomeranje etničkih grupa i istrebljenje. Kao rešenje koje je retko isprobavano, Hemel izdvaja "odricanje od etničkog definisanja državne zajednice" ili deklaraciju o "irelevantnosti etničke pripadnosti za politički status, rečju, građanstvo, državljanstvo".³ Beti Denić objašnjava koliko je jugoslovenski prostor daleko od razlikovanja etničkog od nacionalnog:

Da bi shvatio jugoslovenske raspre o etničkoj pripadnosti i državnosti, Amerikanac mora da prepozna različita značenja koja se daju pojmu "nacija" i, prema tome, pojmu "država-nacija". Na južnoslovenskim jezicima, reč *narod* (kao *Volk* na nemačkom) označava i "narod" (engl. "people") i "naciju" (engl. "nation"). Otuda se pojam "država-nacija" pridaje određenoj "naciji" ili "narodu" shvaćenom kao etnička populacija. Neusaglasivost ove definicije sa američkim pojmovima očigledna je u pitanju koje su mi postavljali mnogi Jugosloveni kad bi otkrili da sam Amerikanka: "Šta ste po nacionalnosti?" "Amerikanka", odgovarala bih. "Ali Amerikanka nije nacionalnost", redovno su uzvra-

---

² Isto, 103-104.

³ E. A. Hemel, Pouke iz jugoslovenskog lavirinta, u: Džuel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa, Samizdat B92, Beograd 2002, 57-58.

čali, "nego samo državljanstvo. Vi Amerikanci svi ste se doselili odnekud. Odakle je došla vaša porodica?" Izjednačavanje pojmova "people" i "nation", sadržano je u jednoj jedinoj reči, reči *narod*, ne pruža nikakvu mogućnost da se nacionalnost odvoji od predaka. Nedostaje osnovno američko poimanje da je nacionalnost izvedena iz državljanstva (engl. "citizenship"), bilo po rođenju, bilo po ličnom izboru.⁴

U takvom razdvajanju nacionalnosti od državljanstva na jugoslovenskom prostoru, Hejden vidi uspeh srednjoevropske nacionalističke ideje, za koju je karakterističan stav da

...država, kao niz političkih ustanova sa vlašću nad ograničenom teritorijom, manifestuje suverenitet jednog etnički definisanog, "naroda". Po ovoj definiciji, drugi mogu biti građani, ali nisu deo suverenog korpusa; dok "samoopredeljenje" ne ostvaruje korpus građana, nego ga ostvaruju samo građani iz većinske etnonacionalne skupine...⁵

Beti Denić uočava da je cilj titoističkog slogana "bratstvo i jedinstvo" bio da se zakrpe "bratoubilačke podela među etnički definisanim nacijama Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata". Međutim, u zvaničnoj politici je postojala ambivalencija oko toga kako treba definisati "naciju", kao "i oko toga da li će Jugoslavija evoluirati prema zajedničkoj nacionalnoj kulturi koja će uključiti i kategorije prošlosti". Iako su se u svom programu iz 1958. godine jugoslovenski komunisti opredelili za kretanje prema "socijalističkoj jugoslovenskoj svesti, u uslovima društvenog zajedništva naroda", već ranih šezdesetih zvanična politika je odbacila "pojam jedne sveobuhvatne jugoslovenske nacionalnosti". Zato se na

---

⁴ Beti Denić, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), 63.

⁵ Robert Hejden, Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba, 18.

popisima stanovništva i za druge službene svrhe od građana "očekivalo da se izjasne o svojoj etničkoj pripadnosti".⁶ Štaviše, kako Edit Petrović ističe, "političko vođstvo bilo je toliko obuzeto takozvanim procesima etnogeneze, da su u drugoj Jugoslaviji (1945-1991) stvorene tri nove 'nacije' (makedonska, crnogorska, i muslimanska)".⁷

To ne znači da je bilo nemoguće izjasniti se kao "Jugosloven". Hemel podseća da su se na ovaj način izjašnjavale tri kategorije ljudi: "ljudi posvećeni jugoslovenstvu, članovi Komunističke partije koji su želeli da se izmaknu od etničke pripadnosti, i muslimani koji su želeli da izbegnu da se identifikuju kao takvi, slično onome što Jevreji često čine na Zapadu".⁸ Andrej Simić skreće pažnju na to da su se Srbi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine često deklarirali kao "Jugosloveni" usled straha od diskriminacije, "te je taj izraz često služio kao sredstvo maskiranja njihovog istinskog nacionalnog identiteta". Iz činjenice da se u ruralnoj Srbiji bukvalno niko nije izjašnjavao kao "Jugosloven", a da je u Makedoniji to činilo manje od 1 odsto stanovništva, ovaj autor izvodi zaključak "da je očigledno da u tim oblastima nije bilo potrebe da čovek krije svoj etnicitet".⁹

Usled ekonomskog sukoba između razvijenih i manje razvijenih delova Jugoslavije, vođstvo hrvatskih komunista je 1971. godine zahtevalo veću decentralizaciju federalne vlasti. Paralelno s tim, hrvatski nacionalisti su se protivili stapanju regionalnih

---

⁶ Beti Denič, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, 64-65.

⁷ Edit Petrović, Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije, u: Džuel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), 215..

⁸ E. A. Hemel, 43.

⁹ Andrej Simić, Nacionalizam kao folk-ideologija: slučaj bivše Jugoslavije, u: Džuel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), 142.

dijalekata u jedinstven srpskohrvatski jezik i "isticali razlike kao osnovu za odvojen hrvatski jezik". Beti Denić naglašava da je ta polemika o jeziku podrazumevala povratak teoriji o nacionalizmu iz devetnaestog veka na osnovu koje se smatralo da je distinktivni jezik dovoljna osnova za to da određena "etnička" nacija stekne pravo na zasebnu državu. Isti autor konstatuje da je, radi očuvanja partijskog monopola nad državom, Tito bio "spreman da žrtvuje potencijalnu nacionalnost Jugoslavije", tako što je u jugoslovenski Ustav iz 1974. godine kooptirao zahteve prethodno poraženog hrvatskog nacionalističkog pokreta:

...U bukvalnom "paktu s đavolom" nacionalizma, najveći deo vlasti federalne vlade raspodeljen je republikama koje su bile samo labavo povezane federalnim telima u kojima je svaka republika imala moć da izrekne veto. Utkan u sve institucije na svim nivoima, Savez komunista zadržao je monopol nad javnom politikom i medijima koji su uticali na javno mnjenje. U ravni praktičnog, novim jugoslovenskim Ustavom iz 1974. prekinute su ekonomske i institucionalne veze uspostavljene širom Jugoslavije.¹⁰

Takvi dezintegracioni procesi nastavljeni su i u poslednjoj deceniji postojanja Jugoslavije. O tome Edit Petrović piše:

...Osamdesetih godina, kako je država postajala sve decentralizovana, republike su podsticane da jačaju svoju nacionalnu orijentaciju u

---

¹⁰ Beti Denić, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, 65-66. Mirjana Prošić-Dvornić ima slično viđenje jugoslovenskog Ustava iz 1974. godine, za koji ističe da je "navodno sastavljen da spreči raspad zemlje", a da je, ustvari, ozakonio partikularizaciju, dajući "nacionalnu državnost" republikama i autonomnim pokrajinama. Prema Mirjani Prošić-Dvornić, taj ustav je "obezbedio legalnu osnovu za potonje otepljenje republika/država, koje je pothranjivalo političko suparništvo između elita na vlasti u njima". Videti: Mirjana Prošić-Dvornić, Srbija: priča iznutra, u: Džozel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikel (priredili), 400-401.

okviru federacije. To je značilo, isto tako, da su se asimilativnim i integrativnim procesima otelovljenim u idiomu pan-jugoslovenske unifikacije suprotstavili procesi etničkog/nacionalnog partikularizma i osobitosti. Drugim rečima, homogenizaciji postignutoj kroz federalizam, na ideološkom i normativnom nivou suprotstavila se etno-kulturna heterogenost šest republika i dve autonomne oblasti u državi...¹¹

Hejden konstatuje da je, u septembru 1989. godine, Slovenija prva osporila i efikasno eliminisala saveznu vlast, "usvajajući amandmane na svoj ustav kojim se zahtevalo da savezni ustav prestane da važi za Sloveniju". Zbog takvog ponašanja Slovenije, "opstanak jugoslovenske federacije je postao nemoguć u ustavnim, a iz tog razloga i u političkom smislu, što je izbijanje unutrašnjeg rata učinilo neizbežnim".¹² Hejden objašnjava da je odluka slovenačke vlade da "ospori saveznu strukturu i da time pokrene raspad jugoslovenskog ustavnog poretka" prouzrokovana usponom "militantno nacionalističkog i agresivnog predsednika Srbije Miloševića", kao i "unutrašnjim pritiskom nacionalista u samoj Sloveniji". Takođe, nedostaci i "konfederalna" struktura jugoslovenskog ustava iz 1974. godine olakšali su slovenačkim političarima da "ruše savezni poredak, umesto da pokušaju da zauzstave Miloševića u okviru njega". Stoga, Hejden zaključuje:

...Ukoliko se prisetimo da je početkom 1990. godine većina Slovenaca želela da ostane u labavijoj Jugoslaviji, moguće je da su nejasne odredbe i nedoslednosti ugrađene u Ustav iz 1974. godine dale rušilačkom ponašanju slovenačke vlade legitimnost koju inače ne bi imalo. Iako možda nikakva savezna struktura ne bi bila kadra da obuzda političke pritiske u Jugoslaviji od 1989-1991, nedostaci u Ustavu iz 1974. poslužili su da se osigura da ti pritisci postanu nesavladivi, čineći

---

¹¹ Edit Petrović, 215.

¹² Robert Hejden, Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba, 45.

na taj način građanski rat gotovo neizbežnim. Odgovornost za rat stoga mora biti podeljena između Slovenaca, čije je ponašanje uništilo federalno uređenje, Miloševića, čija je agresivna politika podsticala Slovence na takvo ponašanje, i autora ustava koji su postigli da se himera "konfederacije" učini razumnim ustavnim uređenjem.¹³

Beti Denić raspoređuje odgovornost za krvavi raspad Jugoslavije na još veći broj ljudi, nego što to čini Hejden. Ona ističe da su Jugoslaviju "raskomadali lideri koje su na ključnim izborima i referendumima bezmalo jednodušno podržala etnička biračka tela", pa, zbog toga, "velik deo stanovništva mora da podeli sa svojim liderima krivicu za katastrofu".¹⁴ S druge strane, postoje i autori koji su sebe pošteđeli teškoća u vezi s raspodelom odgovornosti između više "krivaca". Tako, Rajko Muršič naglašava da se Jugoslavija raspala zato što nije bila moguća njena demokratizacija nakon propasti "samoupravne" ekonomije, socijalističke ideologije i sistema "koji je obezbeđivao paritet njenih konstitutivnih federalnih jedinica". Prema ovom autoru, nacionalizam nije bio uzrok, već posledica borbe za "Titovo nasleđe". Takođe, Muršič ne smatra da su ratovi u bivšoj Jugoslaviji bili etnički, instistirajući na tome da su to bili "ratovi za teritorijalnu ekspanziju koju su pod plaštom naziva 'Jugoslavija' otpočeli Srbi". Prema takvom viđenju, maksimalni cilj srpskog režima bio je da uspostavi kontrolu nad celom bivšom Jugoslavijom, a ako to ne uspe, zadovoljio bi se sa kontrolom nad što većim delom teritorije ili, u gorem slučaju, kontrolom nad Kosovom i Vojvodinom.¹⁵ Muršič objašnjava:

---

¹³ Isto, 70.

¹⁴ Beti Denić, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, 62.

¹⁵ Rajko Muršič, Jugoslovenska mračna strana ljudske prirode: pogled iz slovenačke slepe mrlje, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdickel (priedili), 83-84.

Ako nova ujedinjena Srbija ne bi postala upravljajući deo jugoslovenske federacije, i ako bi ostale republike pokušale da se "otcepe", onda je Srbija planirala da anektira sve teritorije izvan Republike Srbije nastanjene Srbima (njihova "drevna ognjišta"). Eto zašto su Jugoslovenska armija i "paramilitarci" uništavali svete verske spomenike i spaljivali nesrpska sela. U Bosni i Hercegovini nije dolazilo do provala strasti. To je bio planirani genocid koji je retko kad bio motivisan starim mržnjama.¹⁶

Muršič kritikuje shvatanje prema kojem su "sve nacionalne politike i političari u bivšoj Jugoslaviji bili podjednako odgovorni" i tvrdi da se nivo hrvatskog nasilja protiv srpskih civila ne može porediti "s nasiljem militantnih Srba protiv hrvatskog civilnog stanovništva", kao i da isto važi za Bosnu i Hercegovinu i sukob Srba i Muslimana. Isti autor nas obaveštava da je rat militantnih Srba protiv ne-Srba proistekao iz srpske frustracije zbog poraza na Kosovu 1389. godine, kao i zbog činjenice da srpski politički lideri u Titovoj Jugoslaviji "više nisu bili vodeća nacionalna elita kao što su to bili njihovi prethodnici". Prema Muršiču, Srbi su ventil za svoju frustraciju pronašli u nasilju na Kosovu, a, kasnije, i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹⁷ Naročito je zanimljivo Muršičevo tumačenje da Srbi van Srbije nisu mogli da prihvate status manjine, pošto su se bojali da će "nove vlasti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postupati s njima kao što su srpske vlasti postupale sa Albancima na Kosovu".¹⁸

Za razliku od Muršiča, neki autori smatraju da je stvarnost raspada Jugoslavije znatno složenija. Tako, Hejden kritikuje "pravoverje" po kojem je Milošević "probudio srpski nacionalizam kako bi zapretio ostalim narodima u Jugoslaviji, te je na taj način prisilio ostale republike da se otcepe", da bi "potom aktivirao plan za Veli-

---

¹⁶ Isto, 84.

¹⁷ Isto, 101.

¹⁸ Isto, 108.

ku Srbiju, napadajući najpre Hrvatsku, a potom Bosnu, i čineći genocid u obema zemljama".¹⁹ Ovaj autor ističe da su nacionalističke stranke ili koalicije pobedile u svim jugoslovenskim republikama, na izborima održanim 1990. godine, kao i da su razne nacionalističke vlade "svoju privlačnost za birače prvenstveno zasnivale na šovinizmu, obećavajući da će se odlučno pozabaviti žrtvenim jarcima, lokalnim manjinama, i da će uvesti programe koji će potvrditi identitet republike kao nacionalne države dominantnog naroda".²⁰

Hemel tvrdi da Milošević nije želeo opstanak ujedinjene Jugoslavije u kojoj bi on morao da deli vlast²¹, ali i konstatuje:

...Nijedan pažljivi posmatrač jugoslovenske scene nije propustio da predvidi reakciju *krajiških* Srba na hrvatsku deklaraciju nezavisnosti, praćenu, kao što se dogodilo, erozijom srpskih kulturnih povlastica i autonomije, i flagrantnog isticanja kulturnih simbola istovetnih onima koji su upotrebljavani tokom ustaškog proganjanja Srba u Drugom svetskom ratu. Bolja diplomatija i baratanje simbolima mogli su predupediti provalu uzburanjenog nasilja koja se dogodila u Kninu. Time što bi *krajiškim* Srbima ponudio neposredne ustupke i umirenje, Tuđman bi izgubio deo političke podrške na desnome krilu, ali garancije za lokalnu autonomiju, koje ga ne bi stajale ništa na levom, možda bi sprečile ustanak u Kninu, bandite na putevima, ubijanje u Borovom Selu, i ono što je usledilo kad je jugoslovenska armija pod srpskom kontrolom uletela da spasava svoju braću. Pomenute garancije su u stvari bile date – ako ne premalo, svakako prekasno. Po jednom ciničnom gledištu, Tuđmanova prividna nesposobnost bila je smišljeno lukavstvo da se podstakne nasilje i prizove upad kako bi Tuđman učvrstio svoj politički položaj i pribavio podršku Zapada.²²

---

¹⁹ Robert Hejden, Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba, 35.

²⁰ Isto, 84-85.

²¹ E. A. Hemel, 49-50.

²² Isto, 51-52.

U sličnom duhu, Beti Denić naglašava da je Tuđmanova Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) oživela "ideje i simbole koji su dovođeni u vezu s pronacističkim ustašama koji su u Drugom svetskom ratu počinili genocid nad Srbima, Jevrejima i Ciganima", kao i da je ista stranka "nastojala da redefiniše republiku Hrvatsku kao nacionalnu državu etničkih Hrvata, u kojoj bi ne-Hrvati, kao 'manjine', bili srozani na niži status".²³ Beti Denić podseća da je, prema titoističkoj formulaciji, Republika Hrvatska bila pažljivo definisana kao "nacionalna država Hrvatskog naroda i Srba u Hrvatskoj", kao i da je promena ustavnog statusa Srba i njihovo proglašenje "manjinom" simbolizovala nepravdičnost pri raspodeli moći i prava na državu, "koja je, na svim stranama, shvatana kao primarni izvor i političkih i ekonomskih resursa".²⁴

Nezadovoljan zbog takvih pokušaja izbalansiranog razumevanja krvavog raspada Jugoslavije, Bojan Baskar je napisao da, uz nekoliko izuzetaka, antropolozi koji su istraživali u Srbiji "nikada nisu zauzeli čvrsto stanovište da antropologija može da doprinese prevenciji rata (ili barem da spreči njegovo dalje širenje, ili da antropologija može da učini nešto da predupredi potencijalne slične genocidne projekte nekog budućeg srpskog režima)".²⁵ Ova Baskarova kritika počiva na shvatanju antropologije sličnom onom na kojem se zasniva stav Nensi Šeper-Hjuz da antropolozi treba da proizvode "politički komplikovane i moralno zahtevne tekstove i predstave sposobne da prodru kroz slojeve prihvatanja, saučesni-

---

²³ Beti Denić, Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza, 76-77.

²⁴ Bette Denich, Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide, *American Ethnologist*, Vol. 21, No. 2, May, 1994, 377.

²⁵ Bojan Baskar, *Anthropologists Facing the Collapse of Yugoslavia*, *Diogenes*, No. 188, Vol. 47/4, 1999, 52.

štva i neiskrenosti koji dozvoljavaju da se patnja i umiranje nastave".²⁶ Šeper-Hjuz nastavlja da pažljivo i osećajno gledanje, slušanje, dodirivanje i beleženje može predstavljati čin solidarnosti. S druge strane, izbegavanje da se gleda, dodiruje i beleži može biti neprijateljski čin, kao i čin ravnodušnosti i okretanja glave na drugu stranu.²⁷

Sličnu poziciju su zauzeli i hrvatski antropolozi koji su se bavili proučavanjem posledica rata iz devedesetih godina 20. veka na život ljudi, što najeksplicitnije izražavaju Maja Povrzanović i Renata Jambrešić Kirin:

Angažujući naše kritičke sposobnosti, ali ne distancirajući se od naših emocija, nastojali smo da uočimo i interpretiramo čitav opseg iskustava – od onih koja imaju ljudi koji su povređeni, proterani ili su svedoci progona članova svojih porodica, do iskustva onih ljudi koji su se držali svakodnevnih rutine kao jedinog načina da, u dometu raketa, sačuvaju sopstveni integritet i *normalan* život. U tom naporu, ohrabрили su nas antropolozi koji tvrde da odsustvo emocija ne rezultuje nužno jasnijim razumevanjem, da nepristrasna, suva analiza može biti podjednako problematična, kao i da kritičke uvide treba kombinovati s moralnom zainteresovanošću...²⁸

To je značilo da, u kontekstu ratne svakodnevice, hrvatski antropolozi treba da zizmu poziciju antropologa-insajdera, što je "istinski nestandardno, izuzetno zahtevajuće i opterećeno sumnja-

---

²⁶ Nancy Scheper-Hughes, *The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology*, *Current Anthropology*, Vol. 36, No. 3, June 1995, 417.

²⁷ Isto, 418.

²⁸ Maja Povrzanović and Renata Jambrešić Kirin, *Negotiating Identities? The Voices of Refugees between Experience and Representation*, u: Renata Jambrešić Kirin and Maja Povrzanović (Editors), *War, Exile, Everyday Life*, Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb 1996, 4.

ma u svrhu i komplikovanošću sopstvenog rada", i što je, kako Maja Povrzanović ističe, donelo "dobrodošao iskorak izvan limita profesije".²⁹ Taj iskorak je učinjen zato što, za hrvatske antropologe, "pitanje nativne antropologije i njenih pristupa krizi i ratu" nije bilo akademsko pitanje, već je predstavljalo "izazov za svakoga da sačuva sopstveni lični integritet".³⁰ S druge strane, Slobodan Naumović je, iz autsajderske perspektive, izložio osnovne karakteristike hrvatske antropologije iz devedesetih godina 20. veka:

...Vidljivi procesi koji su karakterisali hrvatsku etnologiju/antropologiju na početku devedesetih godina prošlog veka bili su: a) izrastanje refleksivnog autorskog pristupa, b) ponovno otkriće njene nacionalne misije, v) brzi razvoj primenjene (odnosno društveno i politički primenjive) nauke, g) pomeranje tematskog fokusa ka aktuelnim "neetnološkim" društvenim problemima, na prvom mestu pitanjima izmenjenog svakodnevnog života u ratnim uslovima i problemima izbeglištva.³¹

Isti autor zaključuje da je "redefinisanje uloge nacionalne nauke uz pomoć teorijskih i retoričkih sredstava post-realističke kon-

---

²⁹ Maja Povrzanović, *Culture and Fear: Everydaylife in Wartime*, u: Lada Čale Feldman, Ines Prica and Reana Senjković (editors), *Fear, Death and Resistance. An Ethnography of War: Croatia 1991-1992*, Institute of Ethnology and Folklore Research; Matrix Croatica; X-Press, Zagreb 1993, 125.

³⁰ Dunja Rihtman-Auguštin, *People Cheated by History Live on Both Banks of the Drina River*, u: Renata Jambrešić Kirin and Maja Povrzanović (Editors), 275.

³¹ Слoбoдaн Нaумoвић, *Нaциoнaлизaциja нaциoнaлнe нaукe? Пoлитикa eтнoлoгиje/aнтрoпoлoгиje y Србији и Хрвaтскoј тoкoм првe пoлoвинe дeвeдeсeтих гoдинa двaдeсeтoг вeкa*, у: Сeнкa Кoвaч (урeдник), *Прoблeми културнoг идeнтитeтa стaнoвништвa сaврeмeнe Србиje, Oдeљeњe зa eтнoлoгију и aнтрoпoлoгију Филoзoфскoг фaкултeтa Унивeрзитeтa у Бeoгрaду*, Бeoгрaд 2005, 27.

cepcije antropologije" bilo najoriginalnije dostignuće hrvatske primenjene etnologije/antropologije. Prema Naumoviću, sa realističke tačke gledišta, ponovna nacionalizacija nauke je umanjila njene izgleda da "doprinese valjanom objašnjavanju uzroka i prirode sukoba u Hrvatskoj i udela srpske i hrvatske strane u njegovom započinjanju".³²

Vežu između insajderske antropologije i nacionalne nauke uspostavila je i Dajen Luis, poredeći istorijske kontekste u kojima su radili evropski etnografi iz 19. veka i antropolozi iz Trećeg sveta. Poput evropskih nacija ranije, nacije Trećeg sveta i etničke manjine u Sjedinjenim Američkim Državama su se, šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, borile da afirmišu "novi koncept sopstva i nacionalne ili etničke kulture". Slično evropskim etnografima iz 19. veka, antropolozi-insajderi Trećeg sveta su podržali težnje svojih nacionalnih i etničkih zajednica, suočavajući se s nacionalnim i ljudskim problemima.³³ Među antropolozima koji su pisali o problemima u vezi sa raspadom Jugoslavije, Rajko Muršič je jedan od onih koji se izdvajaju svojim prihvatanjem uloge "nacionalnog" naučnika. Ovaj autor postavlja retoričko pitanje:

Da li je svako ispoljavanje nacionalizma "rđavo" po sebi? Ja pripadam jednoj maloj evropskoj naciji, i ne mogu da zamislim da napustim svoju osobenu nacionalnu identifikaciju. Slovenačka je kultura stešnjenja u procep između germanskog i romanskog sveta. Ova zemlja se, isto tako, nalazi na granici sa ostalim Južnim Slovenima. Pošto ona zbog svega toga predstavlja krhki entitet, ne mogu da zamislim sebe nezabrinutog za "opstanak" svoje nacije. Da li sam ja nacionalista?³⁴

---

³² Isto, 32-33.

³³ Diane Lewis, *Anthropology and Colonialism*, *Current Anthropology*, Vol. 14, No. 5, December, 1973, 588-589.

³⁴ Rajko Muršič, 99.

Muršič nastavlja tvrdnjom da sloboda, ljudska prava i samoopredeljenje nisu protivrečni, kao i da univerzalnost prava na samoopredeljenje čini da veličina zajednice koje traže autonomiju bude nevažna. Isti autor naglašava da je jedna višenacionalna država demokratska "onoliko koliko u njoj ima slobode za njenu najmanju naciju, ili bilo koju manjinu", što je, prema njemu, "gotovo nemoguće objasniti nekome ko nije u stanju da se stavi u položaj pripadnika male nacije koja u devetnaestom veku nije bila u stanju da 'uđe u istoriju'".³⁵ Na osnovu takvih stavova, Muršič gradi i svoje vidjenje Jugoslavije i jugoslovenstva:

U jugoslovenskom iskustvu, "jugoslovenstvo" je moglo biti mogućna alternativa za razne unutrašnje nacionalizme. Ispostavilo se, međutim, da je ono oruđe hegemonizacije koje su upotrebljavali Srbi, najveća južnoslovenska nacija. Srbi su se izjašnjavali najviše kao "Jugosloveni". Oni su nastojali da višenacionalnu i višekulturnu Jugoslaviju definišu prema sopstvenoj slici. Konačna istina o "jugoslovenstvu" može se videti u spaljenim i opljačkanim kućama i ostacima poklanih stanovnika bivše Jugoslavije.³⁶

Iako insistira na univerzalnosti prava na samoopredeljenje, Muršič ne podiže osudu hegemonizma na univerzalan nivo, te nam ništa ne kaže o tome da li hegemonija Kastilje, Pruske, Pariskog basena i Engleske delegitimizuje postojanje Španije, Nemačke, Francuske i Velike Britanije. Naime, Hemel konstatuje da je, od svog osnivanja, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavija "doživljavala isti proces centralizacije upravljanja i hegemonije kulturnih simbola koji je od šesnaestog veka, a u nekim oblastima i od ranije, bio obeležje većine evropskih država"³⁷, dok Beti Denić ukazuje na to da je preovla-

---

³⁵ Isto, 102.

³⁶ Isto, 100.

³⁷ E. A. Hemel, 38.

đujuća srpska predstava o državnosti bila hegemonistička, u skladu s modelom izgradnje nacionalnih država drugde u Evropi, "gde su politička jezgra uspeła da inkorporiraju različite regionalne kulture pod svoje okrilje".³⁸

Zanimljivo je da su politički lideri Bošnjaka (nekadašnjih Muslimana) zastupali ideje bosanskog unitarizma, insistirajući na tome da nezavisna Bosna i Hercegovina bude "centralizovana, jedinstvena država", u kojoj bi pokrajine imale samo upravne funkcije. Isti ti političari su 1991. godine predložili konfederalizaciju Jugoslavije, tako što bi "sve centralne ustanove bile zavisne od republičkog veta zbog uslova da se odluke donose jednoglasno". Hejden uočava sličnu nedoslednost u stavovima o federalizmu i konfederalizmu i kod drugih nacionalnih lidera i naglašava da, "posle 1989., nijedna vladajuća nacionalistička stranka u bilo kojem delu bivše Jugoslavije nije prihvatila neki oblik zajedničke vlasti, izuzev ukoliko je verovala da bi u takvoj državi mogla da dominira". Zbog toga, Hejden ukazuje da je odluka međunarodne zajednice da prizna nezavisnost Slovenije i Hrvatske počivala na stavu da "građani Slovenije" ili "narod Hrvatske" imaju pravo na samoopredeljenje, pri čemu je propušteno "da se prizna kako je opravdanje za osnivanje samih republika bio državni šovinizam, gde je svaka republika *Heimat* (domovina) svoje većinske nacionalnosti koja je, pak, nosilac suvereniteta".³⁹

Treba naglasiti da je karakter nacionalne države određen karakterom nacionalizma koji je tu nacionalnu državu stvorio. Novonastale države na prostoru bivše Jugoslavije istorijski su se legitimisale, tako što su se, u preambulama svojih ustava, deklarisa-

---

³⁸ Bette Denich, *Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide*, 372.

³⁹ Robert Hejden, *Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, 170-172.

le kao etnonacionalne države. Samo po sebi, to ne mora da izazove ozbiljnije konflikte, pogotovo ako se u normativnom delu ustava garantuje političko-pravna ravnopravnost svih građana, bez obzira na njihovo etničko poreklo. Zbog toga, smatram da Hejden preoštro prosuđuje kada ističe da "logika nacionalne države sprečava opstanak nacionalnih manjina u njoj"⁴⁰. Međutim, isti autor je potpuno u pravu kada ističe da "proces razgradnje države izmešanih naroda skoro uvek iziskuje nasilje velikih razmera i da će verovatno proizvoditi antidemokratske, autoritarne režime".⁴¹ Hejden se sasvim opravdano pita "kako je bilo ko mogao da poveruje da bi se podela jedne nacionalno heterogene regije na posebne nacionalne države mogla ostvariti bez etničkog čišćenja"⁴² i objašnjava:

Osnovni problem je u tome što su, sa uspehom ideologije etničke države, mnoge populacije koje se mogu identifikovati odbile da budu zadržane u okviru postojećih granica. Tamo gde stanovništvo nije bilo previše izmešano, podela se mogla obaviti relativno čisto, kao što je bilo sa odvajanjem Češke od Slovačke, ili Slovenije od Hrvatske. Ali, gde je stanovništvo bilo izmešano, to što državu odbacuje veliki deo njenog navodnog stanovništva jedino je moglo da znači katastrofu. Njegovo otcpljenje dovelo bi do isterivanja nove manjine, ali bi očuvanje granica na terenu, a i na papiru, iziskivalo potčinjavanje grupa koje odbacuju državu ili, pak, *njihovo* isterivanje.⁴³

Na drugom mestu, Hejden konstatuje da je "logika samoopredeljenja" u Jugoslaviji legitimisala homogenizaciju stanovništva, dok

---

⁴⁰ Isto, 175. Pod nacionalnom državom, Hejden ovde podrazumeva etnonacionalnu državu.

⁴¹ Isto, 180.

⁴² Isto, 186.

⁴³ Isto, 177.

je "tok rata pratio ovu logiku, uspostavlajući nacionalne države eliminacijom manjina".⁴⁴ U nastavku, ovaj autor podseća da je etnička čistota Poljske, Češke i Mađarske smatrana njihovom prednošću u dostizanju postsocijalističke "demokratije", kao i da je američki ambasador u Hrvatskoj smatrao da je proterivanje Srba iz te zemlje "pozitivan korak u rešavanju jugoslovenskog konflikta". Na osnovu toga, Hejden zaključuje da je "etničko čišćenje" u Evropi "fenomen koji se pokazao uspešnim i u ponovnom stvaranju društvene realnosti i u dostizanju političke prihvaćenosti".⁴⁵

Moguće je da se politička elita u etnički homogenizovanim državama distancira od etnocentrične politike. Primer za to je prisustvo najviših hrvatskih državnih funkcionera na proslavi pravoslavnog Božića, kao i obećanje albanskih političkih lidera da buduće nezavisno Kosovo neće biti definisano kao etnonacionalna država. Čak iako je iskrena, dugoročni rezultat takve politike može samo da bude depolitizacija jedino manjinskog (u oba slučaja, pre svega, srpskog) etniciteta i njegova dogledna asimilacija. To je zato što je osnovni razlog postojanja svih novonastalih država na prostoru bivše Jugoslavije politička emancipacija većinskog etnonacionalizma. Hipotetički je moguće i alternativno rešenje, po kojem bi se država distancirala od sopstvene etnonacionalne legitimacije, depolitizacijom isključivo većinskog etniciteta, uz očuvanje celokupnog korpusa političkih i kulturnih prava nacionalnih manjina. Naravno, takva politika bi izazvala frustraciju većinske etničke zajednice i njenu političku radikalizaciju. Na etnički mešovitim teritorijama, deetnifikovana nacionalna država se može stvoriti samo ujedinjenjem više etnonacionalnih država, na

---

⁴⁴ Robert M. Hayden, *Imagined Communities and Real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia*, *American Ethnologist*, Vol. 23, No. 4, November 1996, 795.

⁴⁵ Isto, 796-797.

osnovu pannacionalističkog pokreta koji zahteva depolitizaciju svih etniciteta. Iako je, kako Hemel naglašava, Jugoslavija bila etnička država južnih Slovena, jugoslovenski nacionalizam je nastojao da transcendira i potisne etničke nacionalizme. Međutim, usled nepovoljnih unutrašnjih i globalnih strukturnih uslova, jugoslovenski nacionalizam je poražen u svim svojim manifestacijama, dok su separatistički i partikularistički orijentisani nesrpski etnonacionalizmi, stvaranjem sopstvenih etnonacionalnih država, dostigli najviši stepen političke emancipacije. Smatram da su ekonomska globalizacija i denacionalizacija presudno uticali na stvaranje takvih strukturnih uslova.

Ekonomska globalizacija je dovela do ekspanzije ošor centara smeštenih u gradove-države (Singapur i Hong Kong) i drugih malih zemalja (Kuvajt), ali i do smanjivanja značaja nacionalnih privreda velikih zemalja. Prema Hobsbaumu, političke posledice su bile sledeće:

Ova situacija će pružiti sve brojnijim etničkim pokretima poznog dvadesetovekovnog nacionalizma neubedljive argumente za životnu sposobnost jedne nezavisne Korzike ili Kanarskih ostrva. Neubedljive, jer jedina nezavisnost koja se postiže secesijom jeste ona koja se postiže odvajanjem od nacionalne države sa kojom su ovakve teritorije prethodno bile udružene. Ekonomski, separacija bi ih skoro izvesno načinila zavisnijim od transnacionalnih entiteta koji su sve više određivali ovakve stvari. Najpogodniji svet za multinacionalne džinove je svet nastanjen patuljastim državama ili uopšte bez država.⁴⁶

Za razliku od Hobsbauma, Alesina, Spolaore i Vaciarg ne kažu ništa o prirodi nezavisnosti secesionističkih država, već samo konstatuju da u uslovima trgovinskih ograničenja, političke

---

⁴⁶ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka. 1914-1991*, DERETA, Beograd 2002, 214.

granice jedne zemlje utiču na veličinu njenog tržišta, a time i na nivo produktivnosti. Nasuprot tome, slobodna trgovina čini da veličina država postane irelevantna za veličinu tržišta, zbog čega veličina zemlje nije u vezi s njenom produktivnošću. Iz svega toga sledi da su broj država i stepen ekonomske integracije međuzavisni.⁴⁷ Isti autori naglašavaju da proces ekonomske "globalizacije" pogoduje političkom separatizmu, kao i da će, u svetu "globalnih" tržišta, koncept relativno velike i centralizovane nacionalne države sve više biti ugrožavan regionalnim separatizmima i rastom supranacionalnih institucija.⁴⁸

Hobsbaum konstatuje da novi separatistički nacionalizam predstavlja kombinaciju tri fenomena. Prvi je otpor postojećih nacionalnih država njihovoj degradaciji, što je postalo očigledno osamdesetih godina 20. veka "u pokušajima članova ili potencijalnih članova Evropske zajednice, ponekad sasvim različitih političkih boja, kao što su Norveška ili Britanija gospođe Tačer, da u okviru sveevropske standardizacije zadrže svoju regionalnu autonomiju u stvarima koje su smatrali važnim". Iako se, u to vreme, protekcionizam povukao pred globalnom slobodnom trgovinom, neke države su uspevale da razviju mehanizme odbrane od strane konkurencije, za šta je najupečatljiviji primer "uspeh Italijana da zadrže lavovski deo svog domaćeg tržišta automobila u italijanskim rukama (tj. u rukama Fiata)". Protekcionističke težnje su bile još snažnije onda kada "u pitanju nije bio samo ekonomski, već i kulturni identitet". Tako su se Francuzi, a donekle i Nemci, borili da sačuvaju "ogromne dotacije za svoje seljake, ne samo zato što su seljaci imali ključne glasove

---

⁴⁷ Alberto Alesina; Enrico Spolaore; Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*, *The American Economic Review*, Vol. 90, No. 5, December, 2000, 1277.

⁴⁸ Isto, 1294.

ve, već što su istinski osećali da bi uništenje seljačke zemljoradnje, koliko god ona bila neefikasna i nekonkurentna, značilo i uništavanje krajolika, tradicije, dela nacionalnog karaktera".⁴⁹ Takođe, iako su mnoge države otvorile svoje granice da bi izvu- kle korist od učešća u globalnom tržištu, njihove vlade se odupi- ru kulturnoj homogenizaciji, odnosno razvodnjavanju nacional- nog identiteta. To je naročito došlo do izražaja tokom pregovora o stvaranju zajedničkog kanadsko-američkog slobodnog tržišta (CUSFTA) i zajedničkog severnoameričkog slobodnog tržišta (NAFTA) u prvoj polovini devedesetih godina 20. veka, kada je Kanada insistirala da radio, televizija, film, izdavaštvo, kao i vi- deo i muzička produkcija budu izuzeti iz sporazuma. Slično je bilo i tokom Urugvajске runde GATT (General Agreement of Tariffs and Trade), kada se Evropska unija (EU), pod vođstvom Francuske, izborila za izuzeće audiovizuelnih industrija iz ugo- vora. Takvo kanadsko i francusko stanovište proističe iz pretpo- stavke da industrija kulture može da igra glavnu ulogu u kon- struisanju političke zajednice, odnosno, da daje značajan dopri- nos (re)produkciji i perpetuiranju *ideje* Kanade, *ideje* Francuske ili *ideje* Evrope.⁵⁰

Drugi fenomen inherentan novom nacionalizmu je kolektiv- ni egoizam bogatih, koji odražava sve veće ekonomske nejedna- kosti unutar kontinenta, država i regiona. Naime, vlade nacio- nalnih država i nadnacionalnih tvorevina, kao što je Evropska unija, nastoje da ujednače opterećenje i korist na teritorijama za koje su odgovorni. To znači da bogatiji i napredniji regioni tre- ba da subvencionišu siromašnije i zaostaliye, što je rezultovalo

---

⁴⁹ Erik Hobsbaum, 322.

⁵⁰ Patricia M. Goff, *Invisible Borders: Economic Liberalization and National Identity*, *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 4, De- cember 2000, 533-562.

ekspanzijom egoističnih separatističkih nacionalizama, poput hrvatskog, slovenačkog, češkog, katalonskog, baskijskog i lombardijskog.⁵¹ Mihael Cirn svodi pokrete za autonomiju u ekonomski uspješnim regionima koji nisu u političkom središtu na društvenu denacionalizaciju. Prema ovom autoru, "društvena denacionalizacija nastaje kada se tesne društvene i privredne trgovinske veze prošire i izvan nacionalno-državno definisanih granica"⁵², a denacionalizacija privrede smanjuje značaj nacionalnih tržišta za bogate regione. Zato ti regioni dobijaju "ekonomski podsticaj da teže ka većoj nezavisnosti, da bi u internacionalnoj utakmici mogli da vode samostalnu, od nacionalnih predujmova nezavisnu politiku ne bi li izbegli dužnosti nacionalne preraspodele".⁵³ Tako je, u slučaju kvebečkog nacionalizma, trgovinska globalizacija i liberalizacija pružila dodatni kredibilitet viđenju po kojem kanadska federacija više ne nudi korisnu ekonomsku zaštitu, čemu je naročito doprineo već spomenuti Ugovor o slobodnoj trgovini između Kanade i Sjedinjenih američkih država (CUSFTA).⁵⁴

Oživljavanje regionalizma u Evropi javlja se s jačanjem političke i ekonomske integracije EU, ali i sa intenziviranjem ekonomskih dispariteta unutar i između evropskih regiona. Takav ne-

---

⁵¹ Erik Hobsbaum, 322-323.

⁵² Mihael Cirn, Upravljanje sa one strane nacionalne države. Globalizacija i denacionalizacija kao šansa, Filip Višnjić, Beograd 2003, 8. Cirn pretpostavlja pojam "denacionalizacija" pojmu "globalizacija, koji je, prema njemu, suštinski neprimeren, pošto, iako mnogi procesi razmene i proizvodnje prelaze granice i teritorijalno i u pogledu uključenih izvršilaca, "većina njih je daleko od globalnosti". Videti: Isto, 10.

⁵³ Isto, 83.

⁵⁴ Stephane Dion, The Quebec Challenge to Canadian Unity, PS: Political Science and Politics, Vol. 26, No. 1, March 1993, 38-43.

ujednačen ekonomski razvoj dovodi do regionalnih političkih konflikata u nekim državama. Takođe, sama regionalna politika EU se preorijentisala na podršku regionalizma. U devedesetim godinama 20. veka, Evropska komisija se fokusirala na stvaranje Planova regionalnog razvoja, dok je formiranje Komiteta evropskih regiona omogućilo direktan uticaj subnacionalnih vlada (i lokalnih i regionalnih) na donošenje odluke i formulisane politike unutar EU. Konačno, princip "Evrope regiona" je pružio legitimitet zahtevima brojnih regionalnih političkih partija.⁵⁵

Što se tiče socijalističkih zemalja u Evropi, u njima je zva- nična politika učvršćivala etnonacionalne identitete, što je naro- čito bio slučaj u tri federacije: Sovjetskom Savezu, Čehoslovač- koj i Jugoslaviji. U tim državama, glavne nacionalne grupe su imale svoje republike, a princip nacionalne različitosti je bio za- štitećen ustavnim uređenjem. Kako piše Ketrin Verderi, moglo bi se reći da su etnonacionalni identiteti bili možda glavni oblik "kolek- tivne svesti" koji je socijalizam stvorio.⁵⁶ Upravo zbog toga, nakon propasti socijalizma, mnogi političari su dokazivali da nacija treba da teži zadovoljenju sopstvenih, autentičnih interesa, oslobođena od "teške i ometajuće ruke" državnog centra.⁵⁷ Važno je i to da je za socijalističke države bila karakteristična forma kompeticije za

---

⁵⁵ Benito Giordano, "Institutional Thickness ", Political Sub-Culture and the Resurgence of (The "New ") Regionalism in Italy: A Case Study of the Northern League in the Province of Varese, Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 26, No. 1, 2001, 28-29.

⁵⁶ Katherine Verdery, Transnationalism, Nationalism, Citizenship, and Property: Eastern Europe Since 1989, American Ethnologist, Vol. 25, No. 2, May 1998, 293-294.

⁵⁷ Katherine Verdery, Beyond the Nation in Eastern Europe, Social Text, No. 38, Spring 1994, 13.

pristup resursima u društvenom poretku u kojem je vladala endemična ekonomska oskudica. Naime, socijalistička država je, u slučaju krize određene firme, intervenisala pomažući joj i ne dozvoljavajući joj da bankrotira, što je dovelo do toga da su sve proizvodne jedinice želele više ulaganja nego što su mogle da dobiju. Rezultat je bila intenzifikacija svih vrsta lokalizma, uključujući i nacionalizam, pošto su razne grupe nastojale da maksimizuju kontrolu nad snabdevanjem i protokom roba, tako što će ih zadržati unutar "svojih" mreža, grupa ili rejona.⁵⁸

Ekonomski partikularistički nacionalizam u Jugoslaviji postaje uočljiv u periodu od 1963. do 1965. godine, kada se javlja konflikt među republikama "oko ekonomskih resursa, projekata razvoja i finansiranja nerazvijenih republika i regiona".⁵⁹ Kasnije, od 1967. do 1971. godine, Hrvatska je vodila borbu čiji je cilj bio rušenje "ekonomske moći" Beograda, oličene u deviznom sistemu, bankama i takozvanim "reeksporterima", to jest, eksport-import preduzećima za koje se tvrdilo da eksploatišu Hrvatsku. Hrvati su, pri tome, beskompromisno insistirali na "čistim računima", žaleći se da je Beograd ekpropisao hrvatski "višak vrednosti".⁶⁰ U osamdesetim godinama, Slovenija je predvodila otpor zahtevima da se ojača federalna vlast i da se u Narodnoj banci Jugoslavije uvede većinsko odlučivanje umesto konsenzualnog, što je bilo uslov za sprovođenje stabilizacionog programa MMF.⁶¹ Jedan od najvažnijih rezultata te borbe bio je sporazum iz novembra 1986. godine, prema kojem je

---

⁵⁸ Isto, 14-16.

⁵⁹ Vesna Pešić, Rat za nacionalne države, u: Nebojša Popov (priređio), Srpska strana rata. Trauma i katarza u isorijskom pamćenju I deo, Samizdat B92, Beograd 2002, 45-46.

⁶⁰ Isto, 49.

⁶¹ Suzan Vudvord, Balkanska tragedija. Haos i raspad posle Hladnog rata, Filip Višnjić, Beograd 1997, 57-92.

"federalni budžet bio finansiran samo iz prihoda koje ostvaruje federacija", čime je "republikama i pokrajinama dat fiskalni suverenitet".⁶² Suzan Vudvord uočava međunarodne okolnosti koje su pogodovale takvoj slovenačkoj politici:

...Slovenačko stremljenje ka nezavisnosti ubrzalo se posle 1985, sa odgovarajućim povećanjem mogućnosti za trgovinu, finansije i političko udruživanje u Zapadnoj Evropi. Tokom 1988, austrijsko ekonomsko otvaranje, sa uspostavljanjem četiri filijale svojih banaka u Ljubljani, ukazivalo je Sloveniji na realnu opciju ako odluči da napusti federaciju. Ovi poslovi nisu Sloveniji davali razloga za kompromis u pogledu njenih zahteva za republičkom suverennošću.⁶³

Uopšte, na primeru Češke i Slovenije vidimo da je, krajem osamdesetih i početkom devedesetih, borba zemalja Centralne i Istočne Evrope za "svoje priznanje na Zapadu i (pretpostavljeno) uključivanje u Evropsku zajednicu" stvorila kontekst u kojem su bogatije republike savezne multinacionlane države osetile "privlačnost oslobađanja od teškog tereta zaostalih i krizom ozbiljnije pogođenih partnerskih republika".⁶⁴

Treći element novog nacionalizma se javio u multietničkim državama u kojima, kako naglašava Hobsbaum,

...politika identitetskih grupa nije bila stvarno povezana sa "nacionalnim samoopredeljenjem", tj. sa težnjom da se stvori teritorijalna država identična sa posebnim "narodom", težnjom koja je bila suština nacionalizma. Secesija nije imala smisla za američke crnce ili Italijane, niti je bila deo njihove etničke politike. Ukrajinska politika u Kanadi nije bila ukrajinska, već kanadska.

---

⁶² Isto, 78.

⁶³ Isto, 103.

⁶⁴ Ivan Berend, Centralna i Istočna Evropa 1944-1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju, CID, Podgorica 2001, 341.

U stvari, suština etničke ili slične politike u urbanim, tj. skoro po definiciji heterogenim društvima, bila je u takmičenju sa ostalim takvim grupama oko udela u sredstvima neetničke države, korišćenjem političkog uticaja koji ima grupna lojalnost. Političari kandidovani za izbore u gradske vlasti Njujorka, bili su raspoređivani da obezbede posebno predstavništvo za Latino, istočnjački ili homoseksualni glasački blok, od kojih je svaki tražio više, a ne manje od grada Njujorka.⁶⁵

Takođe, društvena denacionalizacija znači i povećanu propustljivost granica nacionalnih država za robu, sredstva plaćanja, štetne materije, informacije, ugrožavanja i ljude. Od sredine sedamdesetih godina 20. veka, u svim državama sa visoko razvijenom industrijom počeo se smanjivati broj radnih mesta, što je dovelo do uvećanja nezaposlenosti i socijalne marginalizacije. To je izazvalo prvi talas neprijateljstva prema strancima, što su instrumentalizovale desne ekstremističke partije (a u Francuskoj i komunisti) u izbornoj borbi, zbog čega evropske vlade preduzimaju mere čiji je cilj sprečavanje useljavanja. Takođe, od sredine osamdesetih godina, a u Evropi naročito posle završetka sukoba između Istoka i Zapada, raste broj ljudi koji u zapadnim industrijskim državama traže azilantska i izbeglička prava.⁶⁶

Mogućnost da, zahvaljujući novim informacionim i komunikacionim tehnologijama, useljenici održavaju kontakt s kulturom zemlje iz koje potiču, dovela je do povećanja svesti o kulturnim diferencijama. Kod domaćeg stanovništva se javio strah ne samo od gubljenja radnog mesta zbog useljenika i podrivanja nacionalnog sistema blagostanja, već i od porasta kriminala. To je dovelo do izbornog uspeha desnih ekstremističkih partija koje su podsticale neprijateljska osećanja prema strancima, ali i do toga da su vlade nastojale da ojačaju svoju poziciju igrajući na

---

⁶⁵ Erik Hobsbaum, 323-324.

⁶⁶ Mihael Cirm, 208-209.

nacionalnu kartu. Istovremeno je došlo do ukidanja tradicionalnih radničkih naselja, usled poburžoazenja radništva, kao i do smanjenja apsolutnog broja industrijskih radnika zbog promene privredne strukture. U prazne stanove su se uselili imigranti, a sve je to dovelo do raspada stare radničke kulture i njenih socijalnih mehanizama kontrole, kao i do uvećanja nezaposlenosti i kriminala.⁶⁷

Sličan oblik političkog partikularizma moguće je uočiti i u Sloveniji, tokom osamdesetih godina, o čemu Suzan Vudvord piše:

...Mada je Slovenija još uvek osećala nedostatak radne snage (ona je bila jedina republika u Jugoslaviji koja je zadržala punu zaposlenost u celom posleratnom periodu, stvarno uvozeći radnu snagu radi ekonomske dobiti), vlasti su utvrdile da je broj Bosanaca i Albanaca, kao radnika u Sloveniji (skoro četvrtina radne snage Slovenije) dostigao socijalni maksimum. Razlozi su bili kulturni – strah od gubitka slovenačkih nacionalnih razlika i kulturnog identiteta ako dođe još više "južnjaka" i ekonomski – pretpostavka da bi dodatni troškovi stanovanja, socijalnog osiguranja i drugih oblasti infrastrukture mogli ugroziti slovenački životni standard. Slovenački političari su ignorisali federalnu kontrolu ličnih dohodaka i dozvolili rast plata, da bi podstakli povratak visokokvalifikovanih slovenačkih radnika i stručnjaka, koji su, radi bolje zarade, radili u inostranstvu, posebno u Austriji.⁶⁸

Navedene manifestacije političkog i ekonomskog partikularizma javile su se u kontekstu formiranja liberalizovanih nadnacionalnih tržišta i slabljenja državnog intervencionizma u privredi. Zbog toga, možemo zaključiti da tržišne integracije na supranacionalnom nivou stimulišu samostalno političko i ekonomsko nastupanje subnacionalnih entiteta, bez posredovanja osla-

---

⁶⁷ Isto, 209-210.

⁶⁸ Suzan Vudvord, 69.

bljene nacionalne države. Takve okolnosti su pogodovale nesrpskim etničkim nacionalizmima u Jugoslaviji koji su, usled svog partikularističkog karaktera, težili stvaranju nezavisnih etnonacionalnih država. S druge strane, poraz je bio neminovna sudbina integralističkog srpskog nacionalizma koji se zalagao za očuvanje Jugoslavije, odnosno za ostanak Srba u jednoj državi.⁶⁹

Vladimir Ribić

**THE ANTHROPOLOGY OF THE YUGOSLAV
DISINTEGRATION: ETHNIC NATIONALISM**

At the root of the civil war and the disintegration of Yugoslavia lies a clash of different ethnic nationalisms that considerably influenced the content of many anthropological debates dedicated to social phenomena which appeared in the context of the disappearance of the multinational state of the South Slavic peoples. Heuristically, the most productive method for an anthropological assessment of nationalisms is based upon an interpretation of the nationalistic idiom in the context of the structural preconditions on the national and global scene. In the Yugoslavia, a process of state decentralization that lasted several decades, as well as the culmination of the denationalization processes on a global scale, have preconditioned the advantage of the particularistic nationalisms of non-Serbian peoples, confronted by the integrated Serb nationalism.

---

⁶⁹ O srpskom nacionalizmu u kontekstu raspada Jugoslavije pisao sam u: Vladimir Ribić, Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka, u: Saša Nedeljković (urednik), Antropologija savremenosti, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Srpski genealoški centar – Etnološka biblioteka (Knjiga 23), Beograd 2007, 150-171.

Sadržaj

Reč urednika	5
Vladimir Ribić	
O Ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive	6
Ines Prica	
Problem interpretacije tranzicije iz "nerealnog socijalizma"	24
Bojan Žikić	
Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi. Kulturna konceptualizacija pojma <i>privatnik</i> u Srbiji	52
Ildiko Erdei	
Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije	76
Vlado Kotnik	
Bizarre Academism and Science in Slovenia: Elements for Anthropological Study of Postsocialism and Transition	128

Ljupčo S. Risteski	
Ethnography of "Socially Marginalized Groups". Mapping and Community Based Research Study on Most At-Risk Adolescents to HIV/AIDS/STIs in Macedonia. Methodological Issues	172
Tomislav Pletenac	
Od Morlaka do postsocijalizma. Tranzicija kao element mimikrijskog diskursa	200
Vladimir Ribić	
Antropologija raspada Jugoslavije: O etničkom nacionalizmu	216
Senka Kovač	
Recepcija novog državnog praznika u tranziciji: Primer Sretenja	244
Lidija Radulović	
Tranziciona budućnost: politička upotreba proročanstava u Srbiji devedesetih	258
Jana Bačević	
Ljubav u doba tranzicije	280

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.422:39(497.11)"20"(082)

ANTROPOLOGIJA postsocijalizma : zbornik radova / uredio Vladimir Ribić. – Beograd : Srpski genealoški centar : Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2007 (Beograd : Srpski genealoški centar). – 306 str. : tabele ; 17 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 34)

Tiraž 500. – Tekstovi na srp., engl. i hrv. jeziku. – Reč urednika: str. [5]. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz pojedine radove.

ISBN 978-86-83679-47-8 (SGC)

a) Друштвени процеси – Антрополошки аспект – Србија – 21в – Зборници б) Србија – Транзиција – Зборници

COBISS.SR-ID 145588236

Izdavač: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Za izdavače: Filip Niškanović i Ivan Kovačević. Urednik: Miroslav Niškanović. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Beograd 2007.